

שאלת המשק התכניתי ברוסיה הסובייטית

מאת

פרופ' ב. ברוצקוס (ברלין)

I. התהוותה ומהותה של תכנית-החומש.

הנסיון הרוסי להקים משק תכניתי הוא מאורע יחיד במינו בהיסטוריה העולמית. לכאורה היו בעין מסבות מסוימות, הנחשבות על-פירוב לתנאים-מוקדמים מסייעים להצלחתו של נסיון כזה. ראשית, רוסיה היא ארץ ענקית, שבמדה ידועה אפשר לעצב את המשק שלה בלא להיות תלוי בסביבה. שנית, במשך המהפכה הסוציאלית נתבססה ברוסיה הסובייטית ממשלה דיקטטורית, שהיא שולטת כרצונה בכל אוצרותיה של הארץ.

אך-על-פי-כן חלפו כמעט שמונה שנים, עד שנסתמנו ראשי-פרקים של תכנית, שהיא מקפת, אם טוב ואם רע, את המשק בכללותו. בתחילה נתעכבה יצירתה של תכנית כזו על-ידי האנדרולומוסיה, שהביאו במשק המהפכה הסוציאלית ומלחמת-האזרחים. באותה שעה גם נתברר, שהרעיון המארקסיסטי על-דבר המשק נטול-הכסף מתנגד במדה ידועה למשק התכניתי. משק, שאין בו חשבון-כספים מסודר, קשה כל-כך לסקור אותו עד שכמעט מן הנמנע הוא לתפן לו תכנית.

תכנית-המשק בשביל כל שנה משקית (מן 1 באוקטובר עד 30 בספטמבר) נתפרסמו, משנת 1925/26 ואילך, על-ידי ועד-תהתכונ הממלכתי (ברוסית, מקוצר: גוספלאן) בשם "מספרי-הבקורת של המשק העממי בסס"ר, לשנת...". תכליתו של המשק התכניתי מראשיתו היתה לאמץ את ההתפתחות המהירה של התעשייה הגדולה, שנעשתה לקנין-המדינה. אולם מתחילה לא רצה ה"גוספלאן" להזיק להתפתחותו החפשית של ה"סקטור" של המשק הפרטי, בפרט של המשק החקלאי של האכרים.

אולם משעה שנעשו ההכנות הראשונות לקראת המשק התכניתי, נתגלה, שלמרות כוחו הרב של הסקטור הסוציאליסטי, מכשיל המשק הפרטי, במדה שהוא נשען על המסחר הפרטי, את התכניות המחושבות יפה כ-כך. וכדי להוציא אותן

לפועל, מתחלת ממשלת-הסובייטים. בענף אחר ענף, להגביל או אף להרחיק לגמרים את המסחר הפרטי והתעשייה הפרטית. האמצעים הללו הפריעו בעד שווי-המשקל בשוק של התוצרת הזקלאית, ובחורף 1928 ראתה ממשלת-הסובייטים הכרה לעצמה לחזור ולהפקיע אותה באונס. ובכן, עמוד-התווך של הפוליטיקה הכלכלית החדשה (הקרויה "נאפ") נעקר ממש בערב מתן-התוקף לתכנית-החומש.

התפתחותה של עבודת-התכנון הביאה בהכרח לידי הרעיון על-דבר תכנית לעתיד למשך תקופה יותר ארוכה. תקופה של חמש שנים. בשעה שעבדו את תכנית-החומש ניצב כנגד הכוון ה"גנטי" (התולדי) בגוספלאן, שנתבסס על תוצאות העבר, הכוון ה"טיליאולוגי" (התכליתי), שתבעו הקומוניסטים הכשרים, ושבזו תמכה גם ממשלת-הסובייטים. ה"טיליאולוגים" סברו, שעל-ידי המהפכה הסוציאליטית קפץ הפרולטריון המנצח את "הקפיצה אל מלכות החופש". לפיכך אפשר להוציא לפועל, בלא שום ספק, את התכניות הנרחבות ביותר. התכניות רחבו ונסתעפו, ולסוף נתאשר משני הנוסחים של תכנית-החומש הנוסח הקרוי "אופטימאלי", שהוא המופרז יותר והמעובד פחות דוקה. הוא צריך היה לחול על התקופה מן 1 באוקטובר 1928 עד 1 באוקטובר 1933.

המטרה העיקרית של תכנית-החומש היתה – להפוך את הארץ בקצב המהיר ביותר לארץ של תעשייה. במשך חמש שנים צריך היה "להשיג את הארצות הקאפיטאליסטיות החשובות, כדי שאחר כך תהיינה הן המפגרות". העיקר הוא ליצור תעשייה גדולה חדשה של כלי-הייצור, כי הארץ צריכה להיות בעלת צבא מוכן היטב, והמשק צריך להתפתח בלא להיות תלוי, עד כמה שאפשר, בסביבתו הקאפיטאליסטית. כשהקימו תחנות-כוח חדשות, היתה הכוונה להביא לידי דיצנטראליזציה ניכרת של פיו-התעשייה, ובדרך זו למשוך ולשתף גם את הגלילות היותר רחוקים ואת השבכים היותר נחשלים בתהליך של הבנין הסוציאליסטי.

התנאי החשוב ביותר למלויה של תכנית-החומש היא התקדמותו האיכותית המהירה של המשק. במשך חמש שנים יופחת מפתח-הבניה יותר מ-40% והוצאות-הייצור של התעשייה ב-35%. שטחי-המזרע יוגדלו ב-20% ובאותו זמן יגדל היבול של כל יחידת-שטח של התבואה ברבע, של צמר-הגפן – בשליש, של פשתה – יותר מבמחצה, וכדומה. כל זה יושג על-ידי מה שיעבירו לרוסיה את ההשגים האחרונים של התכניקה המערבית ובפרט האמריקנית. בדרך זו תוכפל במשך חמש שנים ההכנסה הלאומית. בתנאי-התפתחות נוחים כל-כך אפשר יהא לחסוך יותר מ-40% של ההכנסה הלאומית ולהשקיעם, בלא לדרוש באותו זמן שום קרבן מהמוני העם. להיפך, ההכנסה הממשית הממוצעת

של האוכלוסים, שתשאר ברשותם הפרטית. תגדל בשני שלישים.
כל ההתפתחות צריכה היתה ליעשות במסגרת של משק-כספים מסודר.
צריכים היו לנהוג בזהירות יתרה בהוצאות כספים חדשים וערכו של הכסף צריך
היה לעלות במקצת. צריכים היו לשמור על הקשר החפשי להלכה בין הסקטור
של המשק הפרטי לסקטור הסוציאליסטי. האכרים יביאו ברצון אל השוק את
יבוליהם שגדלים והולכים, כי המחירים הקימעונים של תוצרות התעשייה צריכים
לפחות במשך חמש שנים ב-23%, ואילו מחירי-השוק של התוצרת החקלאית-
רק ב-5½%. ובכן, ה"מספרים" המפורסמים צריכים היו להסגר במידה ניכרת.

אישורה של תכנית-החומש עוררה במפלגה ובקרב הפועלים הצעירים
התלהבות ידועה. בתחילת השנה השניה של תקופת החומש החליטו להגשים את
התכנית לא בחמש שנים, אלא בארבע (ביתר דיוק, ב-4¼). כלומר, במקום עד
1. X, 1933, צריך היה להוציאה לפועל במילואה עד 1. I, 1933. ועם זה לא רק שלא
קצרו את תכנית הבניה, אלא אף הרחיבוה. בפרט החשיבו את הקמתו של
המרכז הגדול השני של תעשיית הברזל (בצדו של המרכז שבמחוז
דונץ). על-ידי הקשור של אוצרות-הברזל המצוינים שבאורל הדרומי (מגניטוגורסק)
עם מחוז-הפחם הנרחב שבסיביריה המערבית (קוזנצק). מכיון שמכרות הברזל
והפחם הללו נמצאים במרחק של 2400 ק"מ אלו מאלו, היה תפקיד זה קשה
ביותר.

II. גשומה של תכנית-החומש.

תקופת חמש השנים נסתיימה. ואפשר לומר בבטחון גמור, שהמטרה
העיקרית, שאליה שאפה הממשלה הסובייטית, - הקמתה של תעשייה כבדה
חדשה רחבת-הקף, הושגה בכללותה. לא חשוב, אם כבר נגמר בנינם
של כל בתי-החרושת, שצוינו בתכנית גופה. בקשר עם כך הוכפל גם שיעורה של
התוצרת התעשינית. אבל מכיון שההשכחה המקווה באיכות-העבודה לא באה עם
התכנית המופרזת בשום ענף, נכשלה מעיקרה התכנית הכספית, המחושבת יפה
כל-כך. גידולה העצום של התעשייה הושג בדרך של הפחתת תוצרתם של
המוני-העם.

אולם האינפלוציה לא היתה אמצעי מספיק להגיע למטרה שצוינה. אמנם,
עלה מחזור-הכספים בתקופה של תכנית-החומש משני מיליארדים רובל עד לשבעת
מיליארדים רובל בערך. אולם כל חלקי-המשק החשובים למדינה מוגנים מפני
האינפלוציה בתנאים של משק תכנית, על-ידי מחירים קבועים. המתנועעים רק
מעט; ולהטיל את הפסדי האינפלוציה על המשק הפרטי אי-אפשר היה מפני
שעד מהרה נדלדל, מילויה החלקי של תכנית-החומש הושג על-ידי שיטות
פשוטות ביותר של אונס משקי.

כל מה שמייצרים הייצרנים הפרטיים. כלומר, האכרים והחרשתנים העובדים בביתם, ניטל מהם המחירים קבועים, שמשלמים אותם בכסף פחות-ערך. כדי להוציא לפועל את ההפקעה של רכוש-האכרים באופן עקיב, כללו אותם בכל המחוזות החקלאיים החשובים, בשתי תקופות (בחורף 1929/30 ו-1930/31) בקבוצות-ייצור (קולקטיבים). מפני ההפרש הגדול בין כמות-הכסף שגדלה ובין המחירים הקבועים פחות או יותר, שקוראים לו ברוטיה הסובייטית "רעב לסחורות", אי-אפשר היה עוד למכור את סחורות התצרוכת ואת כלי-הייצור, אלא רק לחלק אותם, והצרכנים הוגבלו במנות זעירות ביותר. בספרות הכלכלית (שאגב, צמקה מאד) הובעה בשנת 1930 הדעה, שחשבון-הכספים אבד את חשיבותו. שאין לחסוך אמיסיות של כספים ושיש ללמוד לחלק את הנכסים עצמם. בכוון זה התפתח גם המשק הסובייטי בקצב מהיר בשתי השנים הראשונות של תקופת-החומש.

אולם בקשר עם כך התחיל בו עד מהרה תהליך מסוכן של התפוררות. משהונחו החשבונות של המשק, נעשתה הנהלת המשק מופקרת יותר ויותר. אמנם, מתאמצים מנהלי המשק למלא את התכנית, אך חושבים הם למותר לחסוך כלי-ייצור וכוחות-עבודה. באותו זמן נתברר, שהמרכזים המפקחים עכשיו על חלוקת כלי-הייצור, אינם מסוגלים לטפל בזה כראוי. משום כך אגורים היו בכמה מפעלים כלי-ייצור מסוימים בכמויות עצומות, בשעה שבמפעלים אחרים היו חסרים לגמרי. אך מכיון שכלי-הייצור משלימים זה את זה, גרמו קשיים אלו בהספקה להפסקת-העבודה בבתי-חרושת הרבה. הצרכנים מצדם סבלו מחסור קשה ביותר לא רק מפני חוסר מיני-התוצרת, אלא עוד יותר מפני שחלוקתם המרוכזת גרמה לכך, שמעולם לא הגיעו למקומם הנכון. הצרכן לא קבל מעולם בחנות-הקבוצה שלו מה שהיה נצרך לו; לעומת זאת הכריחוהו לקבל סחורות בעלות איכות גרועה מאד, שלא היה צריך להן כלל.

מוכרח היה משהו ליעשות מיד כדי לעצור בעד תהליך זה של התפוררות. את האמצעים לכך ציין סטאלין בנאומו ב-23 ביוני 1931. פירוש-דבריו היה, שהמשק הסוציאליסטי אינו יכול בשום פנים לוותר על צורות קאפיטליסטיות מסוימות. הרעיון של המשק בלי כסף נדון לחובה כסטיה שמאלית "טרוצקיסטית". בכל מפעלי המדינה יש לנהל את החשבון המשקי המדויק, "לבקר את הכל על-ידי הרובל", והאשראי צריך להנתן בקמוף, וחובה לסלקו במועד הקבוע. איחוד המפעלים בגופים ענקיים – ה"גיגאנטומניה" – נדון לשלילה; יש לשמור על עצמאותם של המפעלים הבודדים ולהשאיר ברשותם חלק מרווחיהם. במקום-החלוקה הסוציאליסטית צריך לבוא ככל האפשר "המסחר הסובייטי". שכרם של הפועלים אינו צריך להיות שווה, אלא מותאם לעבודה, שהם מפיקים. בשעה שבותרים במנהלים, יש לשים לב לא רק לשייכותם למפלגה, אלא גם להכשרתם.

פקודותיו של סטאלין לקיים את הצורות הקאפיטאליסטיות במשק הסוציאליסטי, שמרו עליו מהתפוררות גמורה. אבל אי-אפשר היה להוציאן לפועל באופן עקיב. כי בתנאים של משק תכניתי השוב יותר למנהלי-המשק להוציא לפועל, אם טוב ואם רע, את התכנית, מלחוסך הוצאות. במשק סוציאליסטי אי-אפשר לשמור על המשמעת באשראי. מפני אי-הותאמה הגדולה בין רבוי-הכספים ובין מחירי-הסחורות הקבועים אי-אפשר להחליף את החלוקה הסוציאליסטית במסחר. מפני המחסור בבני-דירה, מזון ומלבושים אי-אפשר לקבוע הבדלים ניכרים בשכר-העבודה. ומנהלי-המשק החשובים ביותר מוכרחים להיות קומוניסטים, כי סוציאליסמוס עקיב פירושו שלוב נמרץ של הכלכלה והפוליטיקה.

עוד באותה השנה 1931 נתגלו באופן גס תוצאותיה השליליות של ההתפתחות הבהולה מחוסרת-ההתאמה של ענפי-המשק השונים. מתוך ההתאמצות להקים בקצב המהיר ביותר את התעשייה הכבדה הוניחה ממשלת-הסובייטים את ציון של מסילות-הברזל. את המסילות הקיימות ניצלו באופן נמרץ ביותר. עד שלסוף נעשו בלתי-מוכשרות לשימוש. תקלה זו השפיעה לרעה יותר מכל על חרושת-הברזל, שבשנת 1931 נראתה ירידה גדולה בתוצרתה. פגורה של חשייה מכרעת זו הורגש מצדו באופן בלתי-נעים בכל ענפי-המשק, ובספטמבר 1931 ראתה סוף-סוף הממשלה הסובייטית הכרח לעצמה לצמצם במדה ניכרת את פעולת-הבניה שלה. אולם, על-ידי מה שהופסקו עבודות-בנין הרבה, הובאו לידי שיתוק ערכי-קפיטאל גדולים.

אך את המפלה הגדולה ביותר נחלה הממשלה הסובייטית בשדה החקלאות. הסוציאליזציה של החקלאות מסרה את התוצרת החקלאית בידי הממשלה. קניות התבואה הוכפלו בהשוואה לתקופת הנאם ומן היבולים של השנים 1930 ו-1931 אפשר היה בפעם הראשונה אחר המהפכה הסוציאליטית למכור כמויות הגונות לחוץ-לארץ. אולם העליה בכושר-הייצור של החקלאות, שקוו לה בקשר עם הסוציאליזציה והמיכאניזציה של זו – לא באה. להיפך, הקולקטיביזציה של משקי-האכרים היתה כרוכה בה הירידה האיזמה בגדול הבהמות. ההספקה בשפע של טרקטורים לחקלאות לא יכלה למלא את הפחת העצום בכוחות-המשיכה הבהמתיים וגם עבודתם של הטרקטורים בתנאים הקשים של רוסיה נופלת הרבה בטיבה ובתועלתה מעבודתם בתנאים של ארצות-הברית. מעולם לא היו שדותיה של רוסיה עזובים, מגודלי-פרע ומלאי-עשבים רעים, כמו אחר הסוציאליזציה של החקלאות. הערכות-המסים הגדלות בלא הפסק. בשעה של ירידה כללית לחקלאות, מוכרחות היו להביא סוף-סוף לידי קטסטרופה, וזו פרצה בחורף 1932. מחוזות הערבה, בפרט הפוריים שבהם – קאבקוז הצפוני ואוקראינה לקו ברעב קשה. שרוטיה לא ראתה כמותו מן השנים הארוכות של הקומוניסמוס

הצבאי. אף-על-פי שמוג-האוויר לא היה רע בשנת 1932, לא הוטב המצב גם בסוף השנה, לאחר שאספו את היבול. הרעב הורגש באופן קשה גם בערים. התנודות של הפועלים, שתמיד נודדים הם לבקש תנאים של דירה ומזון, שאפשר לעמוד בהם, גדלו כל-כך, עד שלא היתה כמעט מן האפשר עבודה מסודרת. אף-על-פי שהממשלה הוסיפה לפתוח בתי-חרושת חדשים, ירד הייצור התעשייתי באופן ניכר ברבע השני והשלישי של שנת 1932. נדמה היה, שהמאמצים הגדולים, שהושקעו בפתוח התעשייה, עלו בתוהו.

לאחר פקוקים ידועים בנוגע לפוליטיקה הכלכלית שלה נקטה ממשלת הסובייטים עם סיומה של תכנית החומש בשתי דרכים בבת-אחת, כדי להתגבר על המכשולים. ראשית, היא רוצה לפתח את שיטת-האונס במשק עד לשלמותה ההגיונית. לא די לה, לממשלה, שבידה השליטה על כל כלי הייצור החמריים. היא רוצה לשלוט כאוות נפשה גם על האדם גופו. כדי להשליט משמעת בין הפועלים, נתפרסמו חוקים אכזריים. העיקר הוא, שבערים נקבעה שיטת-נרפיות חמורה. על-ידי-כך קבלה ממשלת-הסובייטים את היכולת לגרש מן הערים את כל מי שנראה בעיניה למיותר, ולקשר למקומות-עבודתם את הפועלים והפקידים הנצרכים לה. בכפרים פרושה הרשת של מחלקות הגפ"א, שתפקידן לפקח על החקלאות. זכויותיהן בלתי-מוגבלות הן: עונש-המות צפוי לא רק בעד כל גנבה מרכוש-הצבור, אלא אפשר להשתמש בו לגבי האכרים, בין שהם חברי הקולקטיבים ובין שלא, גם כשאינם ממלאים את עבודתם, או מתרשלים בה. החקלאות נתונה, במובן ידוע, במצב של שעת-חרום.

אבל באותה שעה באה ממשלת-הסובייטים לכלל דעה, שדרישתה לקלוט את כל פעולתם המשקית של המוני העם לתוך מסגרת המשק התכנית, היא דרישה מופרזת. מוכנת היא להרשות לאוכלוסים להקים בצדו של המשק התכנית, משק אחר, חפשי, בתנאי שמשק חפשי זה לא יפריע למשק התכנית. מתחלת שנת 1932 אין ממשלת-הסובייטים תובעת עוד להפקיע את כל תוצרתם החקלאית של האכרים. היא הגבילה בדיוק את תביעותיה. אם נשארים עוד בידי האכרים עדפים לאחר תשלום מסי-ההערכות, רשאים הם למכרם בשוק במחירים חפשיים. הממשלה הסובייטית גם מסייעת להתפתחות של שרידים ידועים של המשק האכרי הפרטי בתוך הקבוצות. היא גם מרשה לחרשתנים העובדים בביתם למכור באופן חפשי את תוצרתם, ובלבד שלא יתחרו עם התעשייה הגדולה, הנמצאת בידי המדינה, בקניית החמרים הגלמיים. אבל בנגוד לתקופת הנא"פ נשארת פעולתו של הסוחר הפרטי אסורה בהחלט. הזכות למלא תפקיד של מתווך שמורה למוסדות המסחריים הממלכתיים, ובהתאם לכך מתיסדות ככל מקום חנויות ממשלתיות, שמוכרות את סחורותיהן במחירים גבוהים.

תוצאותיהם של התקונים הללו יתגלו בעתיד הקרוב, אולם אפשר לציין כבר עכשיו, שאין סכויים טובים להתפתחותו של המשק החפשי בתנאים הנוכחים. ההערכות המוטלות על האכרים הן גדולות כל-כך, עד שאין הם יכולים להשאיר לעצמם אפילו כמות של תוצרת חקלאית, שתספיק לכלכלתם. כמו כן אי-אפשר לצייר, כיצד יתאחד השעבוד הגמור של האיטיות עם פיתוחו של משק חפשי.

III. תוצאותיה של תכנית-החומש.

ההכרזה של תכנית-החומש נתקבלה בשעתה בחוץ-לארץ בספקנות יתרה. בכלל לא רצו להתיחס לתכנית ברצינות. אף אם אי-אפשר בשום אופן לאחד למעשה את העלאתה של דרגת-החיים של האוכלוסים עם ההשקעות העצומות, נתברר, שהספקנות של חוץ לארץ היתה מופרזת. ממשלה סוציאליסטית כלי-יכולה, יש בידה להציג לעצמה מטרות, שאין שום ממשלה אזרחית יכולה להציגן. את המטרה להקים תעשייה כבדה גדולה, שהיא מסודרת על-פי השיטות החדישות. השיגה הממשלה הסובייטית למרות כל הקשיים. הבטחתו של סטאלין בנאומו מיום 7 ביאנואר 1933, שציודה הצבאי של רוסיה הסובייטית מובטח מעתה, היה בה, אפשר, משום אמת, אולם על-ידי-כך עדיין לא מלאו כלל את צרכיהם של האוכלוסים. נתברר, שהכפלת התוצרת התעשינית יש לה ערך פעוט בשביל האוכלוסים. במידה זו גדלה כמעט אך ורק התוצרת של כלי-הייצור, בעוד שהתוצרת של דברי-התצרוכת גדלה רק בשליש. אולם לעומת גידול זה נצטמקה התעשייה הזעירה והביתית ופסק כל אימפורט של סחורות-תצרוכת. והעיקר הוא, שהייצור בשביל התכנית המופרזת היתה כרוכה בו ירידה יוצאת מן הכלל באיכותה של התוצרת; במידה מרובה מאד אפשר לקרוא לתוצרת זו פסולת. אך מסוכנת ביותר היא איכותם הגרועה של כלי-הייצור. מפחם גרוע ומבצרים רבודים שלא כראוי. מקבלים ברזל גרוע. ממתכת גרועה מכינים מכונות נפסדות, שמחמת השמוש הבטלני בהן, נהפכות הן עד מהרה לגרוטאות. כך נהפך כל הייצור לבזבז חסר-טעם של כלי-הייצור החמריים ושל כוחות-העבודה. כדי להקים תעשייה זו הובאה לקרבן החקלאות הרוסית הגדולה. ומה שנוגע לתצרוכת הגרוע ביותר לגביה הוא, אפשר, מה שבמשק תכניתי זה אין הסחורות נעשות בעלות-ערך כפי מדת-תועלתן הגדולה ביותר, אלא מחוסרות-ערך בשל החלוקה הסוציאליסטית.

אפשר, ואף קרוב לוודאי, שבמשך הזמן ישמש חלק מבני-התעשייה לתועלת-העם. אבל בשום פנים לא כולם, כי רק ייצור כזה, שבו שומרים על יחס נכון בין שוויה והוצאותיה של התוצרת, יש לו ערך כלכלי. כל כלכלה הראויה לשמה צריכה להתאים לעקרון הפוריות (הרנטביליות). אבל רק מפעלים הנמצאים במסגרת של כלכלת-השווקים, ולא של הכלכלה התכניתית, עומדים במבחן מבחינה זו.

במשק הסובייטי מוצאים אנו את התמיהה הכללית היותר גדולה. שהיתה מעולם. האנושיות עומדת תוהה נוכח בנייה-התעשייה הענקיים והחדושים, שמוקמים בארץ עניה ונחשלת בקצב מהיר ביותר. ואולם באותה שעה סובלים מיליוני בני-אדם חרפת-רעב בארץ זו. שלפני זמן קצר הוציאה לשוק העולמי כמויות גדולות מאד של תבואה. וגם עכשיו עדיין לא הפסיקה אכספורט זה לגמרו. לפעמים קרובות מוכיחים את כלכלת-השווקים על שנשמעת היא לעקרון של הפוריות ולא לעקרון של מלוי-הצרכים. ולעומתה מעמידים את הכלכלה התכניתית. המשמשת למלוי-הצרכים. והרי לפנינו במשק התכניתית הסוציאליסטי שברוסיה תמונה מזעזעת של משק לאומי, שאבד לגמרו את חוקיותו המיוחדת לו. תמונה מזעזעת של משק לאומי, שאינו שם לב כלל לספק-צרכיהם של המוני-העם. המשק נהפך ברוסיה הקומוניסטית מאמצעי למטרות בפני עצמה. לא המשק—בשביל בני-האדם, אלא בני-האדם—בשביל המשק.

מיוחד ל"ביתר"